

LUMI ȘI DRAME SOCIALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA. O PERSPECTIVĂ ASUPRA MIȘCĂRILOR SOCIALE

IULIA MODIGA*

Abstract. *Identifying the social dramas and social worlds of the protests which took place in the Republic of Moldova in April 2009 provided us with an explanatory model in the field of sociology of social movements. The analysis model will allow us to examine other mass street actions in their own processuality, in the detailed graduality of the dynamics which defines the social connections among various social fields.*

Keywords: *social movements, social dramas, social worlds, April 2009, Moldova.*

Cea mai bună dramă și lume posibilă

Sociologia mișcărilor sociale constituie astăzi un subdomeniu de cercetare distinct în științele sociale, prolific în mod particular în ultimii ani, situat la intersecția sociologiei, științelor politice și istoriei moderne și contemporane.

Repertoriul corpusului de teorii referitoare la mișcările sociale este construit în cadre de analiză diferite și variate, în termeni de comportament colectiv (teoriile contagiunii¹, modele explicative inspirate din perspectiva psihosociologică² și abordările care se referă la influența culturii și a sistemului normativ³), de mobilizare a resurselor⁴, cu trecere la noile mișcări sociale⁵ și la procesul democratizării⁶.

* Doctorandă în anul III la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București și la École Doctorale Francophone en Sciences Sociales; iuliamodiga@gmail.com

¹ Gabriel Tarde, *Les lois de l'imitation*, Félix Alcan, 1890; Gustave Le Bon, *Psychologie des foules*, Paris, PUF, Quadrige, 1895; Hyppolite Taine, *Les Origines de la France contemporaine*, Paris, Hachette, 1887.

² William Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, The Free Press, Glencoe, 1959; Neil Smelser, *Theory of Collective Behavior*, Londra, Routledge, 1962; Ted Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton, Princeton University Press, 1970.

³ Ralph Turner, Lewis Killian, *Collective Behavior*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1957.

⁴ Anthony Obershall, *Social conflicts and social movements*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1973; Charles Tilly, *From mobilization to revolution*, The University of Michigan, 1978; William Gamson, *The strategy of social protest*, The Dorsey Press, Homewood, 1975; Frances Piven, Richard Cloward, *Poor People's Movement: Why They Succeed, How They Fail*, New York, Vintage, 1977.

⁵ Alberto Melucci, „The Symbolic Challenge of Contemporary Movements“, în *Social Research*, volume 52, no. 4, 1985; „Sociétés et changement et nouveaux mouvements sociaux“, în *Sociologie et société*, 10, 2, 1978; „Mouvements sociaux, mouvements post-politiques“, în *Revue internationale d'action communautaire*, 10, pp. 11-44, 1983; Claus Offe, „New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics“, în *Social Research*, 52, pp. 817-868, 1985; Alain Touraine, *Le Retour de l'acteur*, Fayard, Paris, 1984, *La Voix et le regard*, Seuil, Paris, 1978, *Le Pays contre l'État*, Paris, Seuil, 1971.

⁶ Donatella Della Porta, *Democracy in Social Movements*, Palgrave Macmillan, 2009.

Demersul științific de față, al elaborării unui model explicativ în domeniul sociologiei mișcărilor sociale, utilizând ca studiu de caz protestele din aprilie 2009 care au avut loc în Republica Moldova, este fundamentat pe utilizarea unor concepte mai puțin vizibile din sociologie și antropologia politică, mai exact acela de „lume socială”⁷, care aparține paradigmei interacționist-simbolice și acela de „dramă socială”⁸, ca amprentă a viziunii procesualiste.

Metodologie

Articolul de față vizează relevarea rolurilor, a discursurilor și acțiunilor indivizilor care s-au implicat în protestele din aprilie 2009 și examinarea manifestațiilor în desfășurarea lor graduală, procesualistă. Pentru a analiza universul cunoașterii subiective a protestelor din Republica Moldova, după 5 aprilie 2009, am ales să apelez la metoda anchetei sociologice, utilizând tehnica interviului semistrukturat, deoarece obiectul cercetării este recent, referințele scrise nu sunt ample și comportamentul, atitudinile și convingerile participanților la proteste sunt dificil de observat. În vederea obținerii unei imagini cât mai complete asupra parcursului protestelor și asupra structurării lumii protestarilor, a fost necesar să îmi delimitez universul cercetării realizând interviuri cu persoane care s-au angajat în protestele din aprilie 2009, „în cascadă”.

Am realizat formularea întrebărilor în scopul culegerii informațiilor întocmind un ghid de interviu, construit pe dimensiuni legate de stilul de viață (stilul de lucru, modalitatea de soluționare a problemelor, presa consultată, accesul la Internet, raportarea la site-urile de socializare, posturi de televiziune urmărite), de aderență la anumite lumi sociale și raportarea la altele (interese, convingeri, valori, apartenența la o doctrină politică, atitudinea față de proteste, gradul de implicare în mișcările de stradă, percepția asupra instituțiilor statului și organismelor internaționale de decizie, raportarea la minoritățile etnice, percepția asupra problemelor de ordin politic, economic și social cu care se confruntă Republica Moldova).

În același timp, ca metodă complementară, pentru a reflecta structurarea lumii protestatarilor, am realizat hărți situaționale și relaționale, pornind de la modelul propus de la cercetătoarea Adele Clarke⁹.

Drama socială și viziunea procesualistă

Dramele sociale se referă la „episoade publice în care izbucnesc tensiuni”¹⁰ și la „unități ale unui proces fragmentar, care apar în situații conflictuale”¹¹.

⁷ Tamotsu Shibutani, „Reference groups as perspectives”, în: *The American Journal of Sociology*, vol. 60, no. 6, 1955; Anselm L. Strauss, *Continual Permutations of Action*, Aldine de Gruyter, New York, 1993; Adele Clarke, *Situational Analysis: Grounded Theory after Postmodern Turn*, Thousand Oaks, C.A., Sage, 2005.

⁸ Victor Turner, *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life*. Manchester University Press, 1957, *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, Ithaca, London, 1974.

⁹ Adele Clarke, *Situational Analysis: Grounded Theory after Postmodern Turn*, Thousand Oaks, C.A., Sage, 2005.

¹⁰ Victor Turner, *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, Ithaca, London, 1974, p. 33.

¹¹ *Ibidem*, p. 34.

Principalele patru etape ale acțiunii publice, accesibile observației, în cadrul dramei sociale sunt *ruptura*, *criza*, *redresarea* și *reintegrarea* sau *separarea* (prin admiterea rupturii). Prima fază este „semnalată în public și apare ca o ruptură evidentă sau ca o încălcare deliberată a unei norme recunoscute de toate părțile implicate”¹². În cea de-a doua etapă se manifestă criza, conflictul deschis care adâncește și extinde separarea dintre grupuri sau dintre componentele câmpului social, prezentând „caracteristici liminoide, din moment ce determină stadii mai mult sau mai puțin stabile ale procesului social”¹³. Separarea conduce la apariția facțiunilor, la formarea și destrămarea alianțelor, iar în cazul în care conflictul nu poate fi identificat cu precizie, o ruptură evidentă intervine în întreg ansamblul de relații sociale dezvoltate de părțile implicate¹⁴. A treia fază, a redresării, are rolul de a limita amplificarea crizei prin „anumite mecanisme de ajustare și normalizare (...) propuse de reprezentanți ai sistemului social supus dezechilibrului”¹⁵. Aceste modalități de soluționare a crizei pot consta în sfaturi personale, în mediere sau arbitraj informală, în apelarea la instrumente juridice sau la conferirea de legitimitate altor moduri de rezolvare în cadrul performării ritualului public¹⁶. În condițiile în care unele dintre aceste mecanisme nu sunt eficiente, intervine recunoașterea rupturii și separarea, cea mai liminală fază, deoarece se află foarte aproape de aflarea unei soluții pe care nu o poate asimila. Etapa reintegrării presupune rezolvarea conflictului prin reînglobarea grupului de opoziție în societate sau prin „recunoașterea socială și legitimarea rupturii ireparabile între părțile aflate în conflict”¹⁷. În desfășurarea crizei devin vizibile atât conflictul dintre părțile implicate, cât și structura socială care determină acele relații stabile în timp între aceste grupuri. Integrarea, coeziunea și stabilitatea implică continuitatea relațiilor sociale, o accentuare a legăturilor de solidaritate și eliminarea grupurilor de opoziție, pe o perioadă relativ determinată de timp.

Dramele sociale apar în interiorul grupurilor care se fundamentează pe valori și aspirații comune, care au o istorie comună și care prin încălcarea unei norme de comportament, a unui cod moral într-un spațiu public provoacă apariția unui conflict deschis. Obligațiile și devotamentul față de norme pot schimba turnura unor evenimente dramatice. Deși drama socială este o unitate de tip procesualist, ea este cuprinsă într-o ordine structurală, în care indivizii dețin multiple roluri și statusuri și care dezvoltă relații cu alte segmente ale câmpurilor sociale; atunci când izbucnește conflictul și apare criza, aceste relații tind să se transforme într-unele directe, imediate, egalitare și neconvenționale.

Lumile sociale ca unități de analiză a societății contemporane

Lumea socială, ca unitate de analiză a societății contemporane marcate de fluiditate, fragmentare și diversitate, se referă la grupuri dedicate anumitor acți-

¹² *Ibidem*, p. 37.

¹³ *Ibidem*, p. 39.

¹⁴ Călin Cotoi, *Introducere în antropologia politică*, Iași, Polirom, 2007, p. 51.

¹⁵ Victor Turner, *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, Ithaca, London, 1974, p. 39.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ *Idem*.

vități, care împărtășesc interese și aspirații comune, utilizează resurse comune spre a-și atinge scopurile și intră în competiție cu alte segmente ale câmpului social¹⁸. Lumile sociale apar ca grupări de indivizi care prin acțiunile lor și prin implicare/participare își reafirmă calitatea de ființe sociale¹⁹. Ele se modelează și se transformă reciproc prin participarea activă în cadrul unei arene, mai exact prin producerea și promovarea unor discursuri antagonice. Oamenii se asociază ca mecanism natural de adaptare la universul care dezvoltă discursuri²⁰. Aceste discursuri sunt prelucrate și asumate de către indivizi, care sunt influențați, la rândul lor, de acestea. Perspectivile, interesele, preferințele comune sunt cele care îi conduc pe oameni la acțiune colectivă, la dorința de a se integra în mai multe lumi, precum cele ocupaționale, de petrecere a timpului liber, disciplinare sau cele de contestare a structurii/raporturilor de clasă dintr-o societate dată, într-un moment dat²¹.

Studentă a lui Anselm Strauss, pe filiera Școlii de la Chicago, Adele Clarke recurge la analiza situațională pentru a dezvolta o metodologie care să surprindă eterogenitatea și complexitatea cercetării de teren. În cadrul acesteia, teoreticiană propune întocmirea unor hărți: situaționale, poziționale și ale lumilor/arenelor sociale. În viziunea sa, o arenă cuprinde mai multe lumi sociale (colectivități care practică același discurs sau un număr de persoane care acționează împreună), iar pentru a trasa hărți care să le descrie este necesar să „pătrunzi în zona de interes și să încerci să afli în mod colectiv sensul sociologic al acestora, pornind de la întrebările: *Care sunt tiparele implicării colective și care sunt lumile sociale vizibile care operează în această situație?*; *Cercetătorul este dator să elucideze care dintre lumile sociale și sublumi sau segmente apar într-o arenă anume și din ce cauză?*; *Care sunt perspectivele lor și ce anume intenționează să obțină în urma acțiunii colective?*; *Ce tehnologii vechi sau noi/emergente și alți actanți nonumani caracterizează fiecare lume în parte?*; *Care sunt proprietățile lor?*; *Ce constrângeri, oportunități și resurse asigură acelei lumi?*”²². Realizarea acestor hărți permite ca situația *per se* să devină o unitate de analiză, iar scopurile sale principale să se refere la identificarea elementelor componente și a relațiilor dintre acestea. Clarke oferă câteva tehnici de ordonare a hărților situaționale. Prima dintre ele propune plasarea elementelor în categorii. O a doua tehnică se raportează la analiza relațională, în care fiecare element al hărții este pus în legătură cu celelalte, iar calitatea relațiilor devine relevantă pentru cercetare. În funcție de elementul asupra căruia ne concentrăm, trasăm linii care indică specificul legăturii cu celelalte. Analiza relațională constituie un instrument prin care se demonstrează relevanța conexiunilor dintre elementele componente ale unei sfere, ale unui câmp social, care sunt supuse permanent transformărilor. De aceea, o hartă a lumilor/arenelor sociale trebuie revizuită periodic, pentru a surprinde schimbările care pot surveni. Conform modelului de analiză situațio-

¹⁸ Anselm Strauss, *Continual Permutation of Action*, Aldine de Gruyter, New York, 1993, p. 237.

¹⁹ Adele Clarke, *Situational Analysis: Grounded Theory after Postmodern Turn*, Thousand Oaks, C.A., Sage, 2005.

²⁰ *Idem.*

²¹ *Idem.*

²² *Ibidem*, p. 110.

nală propus de Adele Clarke, putem întocmi hărți prin care să identificăm și să ordonăm discursuri și actori sociali implicați în mișcările de stradă, precum și factorii determinanți ai acestor proteste. Într-o primă etapă, redăm toate componentele câmpului social vizat, apoi trasăm conexiunile care se stabilesc între ele, iar în ultimă fază le grupăm în lumile sociale care se manifestă în cadrul arenei sociale, reprezentată de alegerile parlamentare din data de 5 aprilie.

Românism
canale de informare internaționale
Partidul Comuniștilor din Republica Moldova
partidele politice democrate
campania „Basarabia pământ românesc“
spectatori
asociații ale studenților basarabeni din România
companiile de telefonie mobilă
suspiciunile de fraudare a alegerilor
organisme internaționale (UE, OSCE)
victime
provocatori
forțele de ordine
protestatari
Rusia
Procuratura Transnistria
organizații nonguvernamentale
moldovenism
România
Piața Marii Adunări Naționale
activiști sociali
rețele sociale
mass-media independentă
mass-media aservită
puterii comuniste
Bulevardul Ștefan cel Mare
Vandalizarea clădirilor Parlamentului și Președinției

Figura 1. Secțiune a hărții situaționale cu privire la evenimentele postelectorale din Republica Moldova

Prin intermediul datelor culese atât în București, cât și în Rezina și Chișinău, în septembrie 2009 și iulie 2010, am ales să reconstruiesc cadrul și fondul evenimentelor petrecute după alegerile parlamentare din aprilie 2009, în cursivitatea desfășurării lor, spre a surprinde acele particularități care constituie specificul dramei sociale. Aceasta presupune declanșarea unui conflict (aflat în stare latentă, de cele mai multe ori) care sporește vizibilitatea aspectelor fundamentale ale societății, precum normele, tranzacțiile sau raporturile reciproce. Încălcarea unor principii de organizare în cadrul societății conduce la asumarea unor poziții antagonice ale actorilor sociali, la susținerea unei cauze/părți sau a alteia angrenate într-o luptă în care diferențele sunt dramatizate. În cazul Republicii Moldova, temeiul declanșării conflictului postelectoral l-a reprezentat încălcarea legislației electorale privind alegerile parlamentare din data de 5 aprilie, mai exact fraudarea scrutinului de către o anumită facțiune parlamentară. Ca primă fază a dramei sociale, ruptura a produs o perforare a echilibrului social guvernat de respec-

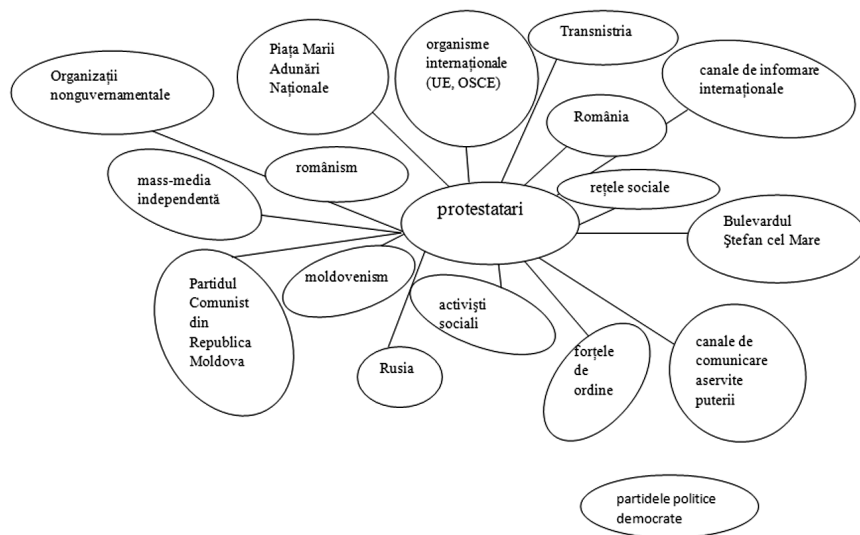

Figura 2. Secțiune a hărții situaționale, care surprinde legăturile dintre protestatari și alte „universuri de discurs“

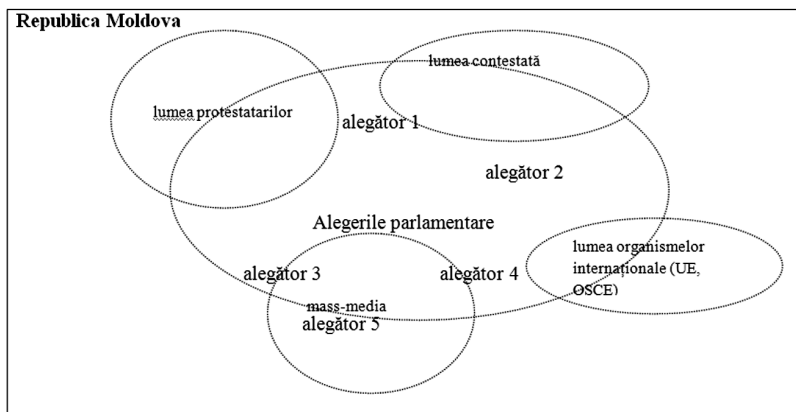

Figura 3. Harta arenei și a lumilor sociale

tarea normelor. Ieșirea masivă în stradă a locuitorilor din Chișinău și manifestațiile de solidaritate care au avut loc în București, dar și în alte centre universitare din România, s-au produs cu scopul de a contesta autoritatea legitimată printr-un proces electoral „pervertit“. A urmat criza, în care momentul de ruptură a accentuat diferențele dintre componentele câmpului social. În această etapă s-au remarcat pozițiile partidelor politice (partide democratice versus Partidul Comunist din Republica Moldova), ale protestatarilor și ale structurilor de forță, ale or-

ganismelor internaționale (Consiliul Europei, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Organizația pentru Securitate și Cooperare Europeană, organizații nonguvernamentale), ale canalelor mass-media și new-media (aservite puterii comuniste versus cele independente) și ale unor actori statali (precum Rusia și România). Un set de interacțiuni între aceste componente a reprezentat premisa pentru un altul, s-au format alianțe ori s-au consolidat cele vechi (activiștii sociali din ONG-uri s-au coalizat cu membrii tineri din partidele de opoziție, cu jurnaliștii independenți, cu elevi și studenți, cu persoanele care apreciau discursul pro-românesc, proeuropean, iar reprezentanții Partidului Comunist cu structurile de forță, cu anumiți jurnaliști, cu persoane autorizate din sfera justiției, cu acea categorie de populație care își asumă și practică discursul moldovenist, antiromânesc). Crizei îi corespunde suspendarea rolurilor „performate” în mod cotidian și exercitarea presiunilor de a înlătura cauzele producerii dezechilibrului social. Astfel că prin intermediul mișcărilor de stradă, care au avut vizibilitate și la nivel internațional, protestatarii au exercitat anumite constrângeri față de autorități, care ulterior au condus la revenirea asupra modalității de desfășurare a procesului de vot din data de 5 aprilie. În urma acestei acțiuni au putut fi descoperite dovezi de fraudare a scrutinului electoral. Pentru a nu se adânci criza, au intervenit mecanismele redresive, utilizate de partidele de opoziție, de canalele mass-media independente, de participanții la manifestațiile din stânga și din dreapta Prutului, care au întocmit rapoarte, comunicate de presă, au organizat conferințe și dezbateri după încheierea evenimentelor postelectorale, pe care le-au examinat organisme internaționale și care au condus la condamnarea actelor de violență ale structurilor de forță aflate în directă subordine a puterii comuniste (majoritară în Parlament) și la recunoașterea dovezilor de încălcare a legislației electorale. Ultima etapă a dramei sociale presupune fie reintegrarea grupurilor sociale aflate în conflict, fie recunoașterea rupturii ca fiind ireversibilă și separarea grupurilor drept unică soluție. În contextul evenimentelor postelectorale, mai viabilă decât recunoașterea și legitimarea separării ireversibile a componentelor câmpului social a părut a fi reintegrarea părților aflate în conflict și adoptarea unor norme de viață socială noi, care să aibă în evidență transformările produse de criză. Stabilirea alegerilor parlamentare anticipate, din data de 29 iulie, cauzate de boicotarea alegerii președintelui Republicii Moldova de către partidele de opoziție, a îmbrăcat forma unui ritual care a stabilit termenii concilierii.

Urmărind procesualitatea dramei sociale, am putut observa că tranzacțiile, negocierile, mecanismele de constrângere, interacțiunile vizibile sau ascunse în conflictul generat de rezultatul alegerilor parlamentare din 5 aprilie au evidențiat multiperspectivismul actorilor sociali, generat de apartenența la mai multe grupuri/organizații, și de diferitele statusuri și experiențe practicate în anumite momente, dispunând de un anumit spațiu și de o anumită tehnologie. Societatea contemporană poartă marca fluidității, a fragmentării, a diversității, astfel că alături de concepte precum structură/clasă/instituție socială, putem utiliza ca unitate de analiză lumea socială. Aceasta se referă la grupuri dedicate anumitor activități, care împărtășesc interese și aspirații comune, utilizează resurse comune spre a-și atinge scopurile și intră în competiție cu alte segmente ale câmpului social.

Drama socială produsă de rezultatul alegerilor parlamentare din data de 5 aprilie a evidențiat manifestarea mai multor lumi și sublumi sociale, care s-au intersectat, fragmentat și legitimat raportându-se la arena socială reprezentată de scrutinul electoral. Astfel că s-a putut distinge lumea protestatarilor, cu sublumea membrilor de partide democratice, a organizațiilor nonguvernamentale locale, naționale și internaționale, a elevilor și studenților din Republica Moldova, a celor din centrele universitare din România, a internaților, a promotorilor discursului antimoldovenist, proeuropean și unionist. Activitatea primară a acestora s-a axat pe contestarea rezultatelor de la alegerile parlamentare, ca instrumente tehnologice utilizându-se telefonul mobil și Internetul. O a doua lume socială relevantă a constituit-o lumea contestată, care a cuprins sublumea Partidului Comunist din Republica Moldova, sublumea structurilor de forță, a organelor de justiție, a simpatizanților comuniști apărători ai teoriei moldovenismului și ai antiromânismului. Principala acțiune a acestora a fost centrată pe reprimarea acțiunilor de protest, iar ca instrument folosit putem aminti blocada informațională. De asemenea, în cadrul arenei sociale s-au manifestat și lumea organismelor internaționale (Uniunea Europeană, Organizația pentru Stabilitate și Cooperare Europeană), precum și lumea mass-media. Dacă lumea protestatarilor a fost destul de vizibilă prin prisma acțiunilor desfășurate, nu poate fi afirmat același lucru și despre lumea contestată, care a operat prin intermediul mai multor mecanisme de constrângere și rețele social-politice dificil de identificat.

Lumile sociale se modelează și se transformă reciproc prin participarea activă în cadrul unei arene, mai exact prin producerea și promovarea unor discursuri antagonice. În jurul scrutinului electoral din data de 5 aprilie 2009 am putut observa formarea unei constelații de lumi și sublumi sociale, menite să ofere portretul dinamicii vieții politice din Republica Moldova.

Prin intermediul modelului explicativ propus vom putea contribui în cadrul unor cercetări viitoare și la analiza altor mișcări stradale, al căror specific va fi surprins în dinamica lor graduală.

„Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Rute de excelență academică în cercetarea doctorală și post-doctorală – READ” cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract nr. POSDRU/159/1.5/S/137926”.

Publicarea unui articol științific cu această precizare reprezintă unul dintre indicatorii contractuali cu Academia Română, astfel ca dacă insert-ul nu apare, indicatorul nu este îndeplinit.

BIBLIOGRAFIE

- Clarke, Adele, *Situational Analysis: Grounded Theory after Postmodern Turn*, Thousand Oaks, C.A., Sage, 2005.
- Cotoi, Călin, *Introducere în antropologia politică*, Iași, Polirom, 2007.
- Della Porta, Donatella, *Democracy in Social Movements*, Palgrave Macmillan, 2009.
- Gamson, William, *The strategy of social protest*, The Dorsey Press, Homewood, 1975.

- Goodwin, Jeff, *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*, The University of Chicago Press, Chicago, 2001.
- Gurr, Ted, *Why Men Rebel*, Princeton, Princeton University Press, 1970.
- Kornhauser, William, *The Politics of Mass Society*, The Free Press, Glencoe, 1959.
- Le Bon, Gustave, *Psychologie des Foules*, Paris, PUF, Quadrige, 1895.
- Melucci, Alberto, „The Symbolic Challenge of Contemporary Movements“, in *Social Research*, volume 52, no. 4, 1985.
- Melucci, Alberto, „Mouvements sociaux, mouvements post-politiques“, in *Revue internationale d'action communautaire*, 1983.
- Melucci, Alberto, „Sociétés et changement et nouveaux mouvements sociaux“, in *Sociologie et société*, 10, 2, 1978.
- Obershall, Anthony, *Social conflicts and social movements*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1973.
- Offe, Claus, „New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics“, in *Social Research*, 52, pp. 817-868, 1985.
- Piven, Frances, Cloward, Richard, *Poor People's Movement: Why They Succeed, How They Fail*, New York, Vintage, 1977.
- Shibutani, Tamotsu, „Reference groups as perspectives“, in *The American Journal of Sociology*, vol. 60, no. 6, 1955.
- Smelser, Neil, *Theory of Collective Behavior*, Londre, Routledge, 1962.
- Strauss, Anselm L., *Continual Permutations of Action*, Aldine de Gruyter, New York, 1993.
- Taine, Hyppolite, *Les Origines de la France contemporaine*, Paris, Hachette, 1887.
- Tarde, Gabriel, *Les lois de l'imitation*, Félix Alcan, 1890.
- Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution*, The University of Michigan, 1978.
- Touraine, Alain, *Le Retour de l'Acteur*, Fayard, Paris, 1984.
- Touraine, Alain, *La Voix et le regard*, Le Seuil, Paris, 1978.
- Touraine, Alain, *Le Pays contre l'État*, Seuil, Paris, 1971.
- Turner, Ralph, Killian, Lewis, *Collective Behavior*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1957.
- Turner, Victor, *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*, PAJ Publications, New York, 1986.
- Turner, Victor, *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, Ithaca, London, 1974.
- Turner, Victor, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Routledge & K. Paul, 1969.
- Turner, Victor, *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life*, Manchester University Press, 1957.